

ԾԱՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄԸ

Այնպէս արագ են անցեր կեանքիս օրերն, Աստուած իմ.
Վաղը կանչես պիտի զիս. եւ անծկութեամբ կը լեցուիմ.
Արդիւնքն այնքան է նիհար՝ փոխան շնորհիդ օրհնարեր,
Զոր այս մարմնին դուն տըր իր շահարկելու համար, Տէ՛ր...:

ԹՈՐԳՈՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Գերաշնորհ Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան, լման երեք և երեւսուն տարի սիրով է կրած իրեն աւանդ տրուած սրբազան սքեմն ու վեղարը: Գիտենք որ ան իր ուխտին վեճութեամբ գործեր է անդադրում: Իր հոգեւոր կոչումին արդար պահանջով՝ ան սրտեւանդն սպասարկեր է նախահարց փառաւորած Հայ եկեղեցիին որպէս արեղայ, վարդապետ և նախկոպոս: Հովուած է համայնքներ և առաջնորդած է մեծ, բնդարձակ թեմեր: Սիրած է երաժշտութիւնը, երգած և յօրինած է. կազմած է երգեցիկ խումբեր և եղած է անոնց ղեկավարը: Բեմէն, ամպիոնէն արձակած է իր խօսքը վասն աւետարանական քարոզչութեան և հայ մշակոյթի տարածման ի խնդիր: Հրապարակած է ձայնապնակներ և գիրքեր: Իր ներաշխարհի սէրն ու յոյզերը արտայայտած է քերթողական ճաշակով: Եւ ահա իր օգտաշատ գործերուն ի գնահատութիւն՝ վերին մարմնի որոշումով այս օրերուն կը նշուի Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի անսակարկ գործունէութեան յորելեանը, որուն հանդիսութեանց ես ալ կը բերեմ իմ փոքրիկ մասնակցութիւնս, իր կիանքը և գործը պատկերելով սա խիտ տողերուն մէջ:

Թորգոմ Արքեպիսկոպոս ծնած է 1919 փետրուար 16ին, Իրաքի Պաքուպա գիւղաքաղաքին մօտակայ գաղթականական վրանաւանի մէջ: Մկրտութեան անունը՝ Աւետիս:

Տիւրիջանցի իր հայրը՝ Վահան, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին կը գտնուի Թրքական ճակատը իբրեւ հետեակ զինուոր Ռուսական բանակին, որուն նա-

հանջին ժամանակ, Վանի Հայոց երկրորդ գաղթի օրերուն, տարագրեալներու կաբաւանին հետ, Աղբակի, Սալմաստի և Ուրմիայի վրայէն կ'անցնի Մուսուլ, ուրկէ քանի մը տարի հոգ կը հաստատուի Պաքուպա:

Վահան, կամ իր մօր կոչումով իվան Մանուկեան, հայրենիք և իր ծնողաց ու նշանածին վերադառնալու յոյսը կտրած՝ կ'ամուսնանայ Աղբակցի այրի Նարկիզ վարդանեանի հետ, որ հաւանաբար նոյն ճամբաներէն, իր Անդրանիկ և Համադասպ որդիներով հասած է Պաքուպա:

Մանուկեան ընտանիքը, Աւետիսի աշխարհ գալէն մէկ տարի յետոյ կը փոխադրուի Պաղտատ, ուր յաջորդաբար իրենց աշխերը լոյսին կը բանան Էօթէլիկ, որ կը մահանայ, մահէ մը, որ թէյով կ'այրի, Սուրէն, Վաղգէն, որ տասներկու տարեկանին թուրքիկով խաղացած ատեն տանիքէն վար կ'իյնայ, Մովիկ, Խաչիկ և Վարդան:

Հայրը կը սորվի ձիան կռք (փայթոն) նորոգելու արհեստը և շուտով կը դառնայ ամբողջ Պաղտատի մէջ ծանօթ և սիրուած անձը այդ գործին մէջ: Պատանի Անդրանիկ կ'ըլլայ հօրը օգնական: Ան է որ նորոգուած, ներկուած կռքին զարդագիծերը կ'ընէ նուրբ վրձինով մը և կռքին մէջտեղը, շրջանակի մը մէջ, Հատին տառերով կը գրէ Անդրանիկ Մանուկեան:

Վահան Մանուկեան, որ միշտ ալ բաց պահած է իր դուռը բոլոր իրեն նկողներուն առջև և իր քերթ հոգիին ու սեղանին բարեքնները բաշխած է հաշիւ չպահող իշխանի պէս, տունին մէջ պահած է

մշտական ուրախ և հաճելի մթնոլորտ մը, ուր հասակ են առած շնորհներով օժտուած իր զաւակները: Եւ խորունկ սիրով իրար կապուած ընտանիքին անդամները մնացած են անխարդախ իրենց յարաբերութիւններուն մէջ: Այդ զգացումը զօրեղ կերպով արտայայտած է Թորգոմ Վարդապետ 1954ին, իր կրտսերագոյն եղբոր՝ Վարդանին ուղղած նամակի մը մէջ:

«Յիշէ որ տասնեութը տարեկանիդ ճամբայ կ'ելլես — Փարիզ, երաժշտական դասընթացքի հետեւելու — և ուխտ մը կը կատարես: Թանկագին ուխտ մը: Զայն պիտի պահես՝ ինչ խոչընդոտներ, զրկանքներ, յուսախարութիւններ ալ կեանքը նետէ քու առջևդ: Ու հոգիիս խորէն, եղբայրական համբոյրս է որ կու տամ քու ճակտին, այնպէս ինչպէս առեր էի զայն հայրիկէն, մայրիկէն ու եղբայրներէն, երբ տակաւին տասներկու տարեկան՝ կը հեռանայի ես տունէն, առանց գիտնալու թէ ո՛ւր պիտի առաջնորդէ զիս ճա՛ւքան: ... Գիտե՞ս, Մովկը ինչպէս կը գուրգուրայ վրայդ: Քնքուշ հոգի մը ունի Մովկը: Յիշէ այդ հոգին: Կեանքիդ օրերուն մէջ պէտք պիտի ունենաս անոր՝ նայնիսկ յիշատակին: Մեծ եղբայրը ուրիշ ծանր ու լուրջ պարտականութիւն մը յանձնած է քեզի: Հիմակուընէ պէտք է կարենաս ըմբռնել իմոստը անոր զոհութեան: Ես գիտեմ որ անոր խիստ թուող շարժումներուն ներքեւ զգայուն հոգի մը կայ, որ իրեն բաժին ինկած չափով իր կարելին կ'ընէ ճշկող եղբոր» մը պէս հոգ տանելու բոլորին: ... Առաջիկը, Սուրէնը, Համօն քիչ քիչ պիտի թողուն հոգիիդ մէջ, ու այնպէս ինչպէս անոնք հիմա կը լեցուին իմ աչքերուն մէջ, քու ալ հոգիիդ խորքէն օր մը պիտի վեր գան ու գիշերներուդ մենութիւնը լեցնեն: ... Հապա հայրիկը: Մաման: Երբեմն մենութեանդ մէջ գոցէ աչքերդ, ու տե՛ս, անոնք ինչպէս քեզի կը նային: Մի՛ մոռնար, անոնք միշտ հոն են, ու միշտ կ'ուզեն որ դուն երբեմն իրենց ալ նայիս ...»:

Աւետիս կը յաճախէ Պաղատաի Հայ եկեղեցիին կից գտնուող Սրբոց Թարգմանմանչաց դպրոցին մանկապարտէզի և նա-

խակրթարանի բաժինները: Եօթը տարեկանին, դպրոցի սկստական խումբի «Գայլիկներու» անդամ է: Տասներկու տարեկանին կ'աւարտէ ուսման շրջանը, արժանանալով օրուան Թեմակալ Առաջնորդ Տ. Ռուբէն Արքեպս. Մանասեանի սիրոյն և գնահատութեան:

«Ռուբէն Սրբազան», կ'ըսէ Թորգոմ Սրբազան, չոր լու կը ճանչնար զիս իրրեւ դպրաց խումբի մէջ երգող, և մօտիկ բարեկամն էր մեր ընտանիքին, իրիկուն մը մեք տունը այցելեց և յայտնեց թէ երուսաղէմի Պատրիարքական Տեղապահ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի յանձնարարութեամբ ընտրութիւն կատարած էր 5-6 հայ աշակերտներ Երուսաղէմ ճամբելու իրրեւ սան Ժառանգաւորաց Վարժարանին, և այդ աղոցմէ մէկը ես պիտի ըլլայի: Հայրս իր սովորութեան համաձայն մօտիկ ըրաւ և առարկութիւն մը չկրցաւ ընել, և մասամբ մը ինծի թողուց որոշել: Ես ալ, որ ամէն շաբաթ կ'երթայի մեր ուսուցչին առաջնորդութեամբ երգի փորձ ընելու և կիրակմտից ինչպէս կիրակնօրեայ պաշտամունքի երգեցողութեան մասնակցելու, երեւի նոյն մթնոլորտէն ազդուած՝ Երուսաղէմ երթալու իմ հաւանութիւնս յայտնեցի Սրբազանին»:

Եւ Աւետիս, ուրիշ երկու պատանիներու հետ, բնունատար ինքնաշարժ կառքով նախ կ'երթայ Դամասկոս և ապա Երուսաղէմ՝ փոքր կառքով մը, հայ վարորդներու հոգածութեամբ՝ 1931 Նոյեմբեր 1ին: Կ'ըլլայ կրտսերագոյն աշակերտը Ժառանգաւորաց Վարժարանին: Տրուած ըլլալով որ, ըստ աւանդութեան, ընդունման համար նուազագոյն տարիքը եղած է 15, իրեն կը նային իրրեւ Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքի Ժառանգաւորներու «Բենիմաժին»ի, ըստ օրինակին Հին կտակարանի Յակոբ Նահապետի 12 զաւակներէն ամենէն կրտսերին, որ իր հօրը սիրելագոյնն էր:

«Ժառանգաւորաց Վարժարան մտնելէս մէկ-երկու տարի յետոյ, Աւետիք եղաւ իմ անունս», ըսաւ Թորգոմ Սրբազան, չորովհետեւ երեք աղաք կային Աւետիս անունով, և Թորգոմ Պատրիարք

Գուշակեան իրեն յատուկ սրամտութեամբ, աշխատանքին զննելու համար, մեղմէ մէկը կոչեց Աւետում, միւսը մնաց Աւետիս, իսկ իմ անունս Աւետիսէն վտխեց Աւետիքի:

Աւետիք կ'աշակերտի Թորգոմ Պատրիարքի, Շահան Պէրպէրեանի, Թակոր Օշականի, Գրիգոր Մխալեանի, Տիրան Վրդ. Ներսոյեանի և ուրիշ ուսուցիչներու: Իւրաքանչիւր դասախօս տարրեր աշխարհի մը դուռը կը բանայ ուսումնասինչ պատանիին առջև: Թորգոմ Պատրիարք անշուշտ իրեն վեհութեամբ այնտեղ է միշտ, և կը ներկայանայ տեսակ մը իբրև երազ անձը: Երիտասարդ Տիրան Վարդապետ, որ նոր վերադարձած է Լոնտոնէն, կրօնական և Ս. Գրական դասերը կ'ընէ աշխոյժ և բարախօս: Իւրելու աշակերտներուն հետաքրքրութիւնը, Շահան Պէրպէրեանի խորունկ ազդեցութիւնը կ'ապրի սարկաւազութեան տարիներուն, երբ ան կը դասաւանդէ իմաստասիրութիւն և արուեստի այլ նիւթեր: Իսկ Յակոր Օշական կ'ըլլայ մեծ ապաւորութիւն ներգործողը Ժառանգաւորացի սաներուն, իբրև Հայ Գրականութեան ուսուցիչ:

Տեսուչ Տիրան Վարդապետ, Ժառանգաւորաց Վարժարանի շրջանաւարտ դասարանին ակնարկելով՝ իր տարեկան տեղեկագրին մէջ հաճոյքով կը յիշատակէ. «Ներկայ տարւոյ կրթական հունձքին պատկը պէտք է համարուի աներկեօրէն՝ Դ. Դասարանի շրջանաւարտ 12 սաներուն եկեղեցական ասպարէզի համախումբ դիմումը, որ տեղի ունեցաւ ամսվերջի հանդէսէն երկու օր վերջը, 1936 Յուլիս 29ին... Ամէնքն ալ ուսումնապէս գովելի և հոգեւորապէս արժանաւոր ճանչցուած ըլլալով, ընդունելի նկատուեցաւ իրենց խնդրանքը, զոր ուստագիր յայտարարութեամբ ներկայացուցին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր: Որոշուած է սարկաւազ ձեռնադրել զիրենք յառաջիկայ կիրակի»:

«Սիոն» պաշտօնաթերթը այս գեղեցիկ երեսոյթին անդրադարձաւ իր զրէ. «Տասներկուքին համախումբ դիմումը... արդարև թուական կը չինէ մեր Ժառանգ

գաւորաց պատմութեան մէջ, և խնդրութեամբ կը լեցնէ բոլոր սրտերը»:

Ձեռնադրութեան պահուն բեմը նեղ կու գայ երկոտասանքին ծնրադիր շարուածքին տակ, երբ ընծայեալները երեսներն ժողովուրդին դարձուցած, աչք յերկինս, աշխարհէ հրաժարման իրենց ուխտը կը կատարեն ձեռամբարձ: Ձեռնադրող Սրբազան Պատրիարքը գլխահակ կը մնայ՝ «Ողջակեզ անաբաւս եւ զոհ վերկուքեան, եւ որովք բունուորք ընծայեալք Աստուծոյ»:

Ոյս տասներկու ուխտեալներէն և ձեռնադրեալներէն մէկն է և կրտսերագոյնը՝ Աւետիք Մանուկեան, Պաղտատէն:

«Աւետիքը», կը հաստատէ իր դասընկերներէն մէկը (Բարդէն Եպս. Վարժապետեան) «Ի տղայ տիոց կարծես իրեն յատուկ փիլիսոփայութիւն ունէր: Սոցիականներու նկարագրի գիծերը տեսնելի էին իր մէջ — անտարրեր հաճոյքի, ցաւի հանդէպ, ինքնազրկում, առաքինութիւն, սակաւախօսութիւն, ժրագլուխ պարապմունքներով տքնութիւն»:

Եւ սրտեհանդն պարապող Աւետիք դասերուն մէջ միշտ բարձր նիշեր կը ստանայ իր դասընկեր Յովսէփին (ապա Բարդէն Արքեպս. Ապտեան, Հայրապետական Պատուիրակ Հարաւային Ամերիկայի Հայոց) հետ վայելելով Թորգոմ Պատրիարքի խորունկ համակրութիւնը: Թորգոմ Պատրիարք անակնկալօրէն կը վախճանի 1939 Փետրուար 10ին:

Աւետիք Սարկաւազ և ուրիշ հինգ ընծայացուներ, իրենց հետ ունենալով փարիզէն եկած ամուսնացած քահանայացու մը, Երուսաղէմի Սրբոց Թակորեանց Մայր Տաճարին մէջ (1939 Յուլիս 23) ձեռնադրութեամբը նորընտիր Պատրիարք Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի, կը զինուորագրուին Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւոր ապաստուորութեան: Եւ անոնց նուիրական ուխտի կատարումին ի տես անգամ մը ևս կը բերկրի ոմրող Միաբանութիւնը:

«Նոյն այդ խումբին հետ», ըսաւ Տիրայր Ծ. Վրդ. Տէրփիլեան, «Իմ անձնական կապս եղաւ այն որ՝ ևս նշանակուեցայ իբրև դաստիարակ-ուսուցիչ, իրենց առանձնութեան քառասունքի շնորհակալ համար: Եւ իմ ապաւորութիւնս

Թորգոմ Արեղայ Մանուկեանի մասին այն եղաւ, իր մատուցած առաջին Պատարագին իսկ թելագրութեամբ (1939 Օգոստոս 23), որ ան իր ընկերներուն մէջ ամենէն լուրջն ու ծանրախոհն էր, իր անունին նախատիպ՝ Թորգոմ Պատրիարքի պատկերն ու հոգին արժեցնելու կարողութեամբ թառուած։

Կը նշանակուի ուսուցիչ Ս. Թարգմանչաց Ազգ. Նախակրթարանի, Տեսուչ Տպարանի, Փոխ-Տեսուչ Ժառանգաւորաց վարժարանի և Մարմնակրթութեան մարզի։

«Հայաստանեայց Եկեղեցի» ի խմբագրութիւնը, 1946 Դեկտեմբերի համարով՝ «Նոր Ուժեր» վերնագրով կը հոգորդէ. «Վերջերս Ամերիկա ժամանեցին Երուսաղէմէն և Անթիլիոսէն Հորս երիտասարդ հազարականներ՝ Բաբգէն Վրդ. Վարժապետեան, Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան, Իսահակ Վրդ. Ղազարեան և Հմայեակ Վրդ. Ինքոյան։ Զորս Հոգ. Հայրերն ալ շըբ. փանաւարտ են Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանէն և Ընծայարանէն, գիտակից իրենց կոչումին և կատարելիք պաշտօնին։»

Ծիշդ Թուականը տալու համար տւելցնենք որ Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան 1946 Յուլիս 26ին կը ժամանէ Նիւ Եորք, և Յուլիս 28ին, Վարդապետի տօնին առթիւ, Թեմակալ Առաջնորդ Տիրան Եպս. Ներսոյեանի մատուցած Ս. Պատարագին սպասաւորելով, նոյն օրը կէսօրէ յետոյ, զինք առնելու եկած ներկայացուցիչներու հետ կը մեկնի Ֆիլատէլֆիա, տեղւոյն Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ հովուութիւնը ստանձնելու համար։ Պաշտօն մը որ լիովին կը կատարէ մինչև 1951 թուականը։ Նոյն տարին, Նոյեմբերին, երբ որ Տիրան Սրբազան կ'ուզէ տարիով մը Առաջնորդի պաշտօնէն արձակուրդ առնել, և անհրաժեշտ կ'ըլլայ Փոխանորդ մը նշանակել, Թեմական Խորհուրդը իրեն կը յանձնէ այդ պաշտօնը, զոր վարելով հանդերձ կը շարունակէ տակաւին հովուել Նորթ Ֆիլատէլֆիայի համայնքը՝ շարաթովքի այցելութիւններով։ Տիրան Արքեպիսկոսի մը ամիսէն կը վերադառնայ իր պաշտօնին։

Թորգոմ Վարդապետ Փոխանորդ կը մնայ մինչև Տիրան Սրբազանի առաջնորդութենէ դադարումը։ Նոյն շրջանին սակայն տարի մը Լոնկ-Այլընտի Սրբոց Նահատակաց Եկեղեցիի համայնքին կազմակերպչական աշխատանքը կը կատարէ և կը ղեկավարէ նոր եկեղեցւոյ շինութեան գործը, մինչև մնայուն հովիւի նշանակումը։

Թեմական Խորհուրդը, որ այն ժամանակ Ազգ. Եկեղեցական Վարչութիւն տնունով կը գործէ, 1952 Մայիսին ժամուրին կու տայ սա հաղորդագրութիւնը. «Տեղեկատու Դիւանի պաշտօններէն մին պիտի ըլլայ Ժանթելացի մեր Թեմի եկեղեցական ընդհանուր կեանքը աւելի լայն շրջանակներու... Նման դիւան մը կազմելու պահանջը իր լրումը գտաւ Ազգ. Եկեղ. Վարչութեան վերջին նիստին մէկ որոշումով։ Այս պաշտօնին նշանակուեցաւ Առաջնորդի Փոխանորդ Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան։»

Թորգոմ Վարդապետ նոյն ատեն կը նշանակուի վարիչ Մայր Տոհարի Շինութեան Եանձնախումբին, և այդ հանգամանքով ալ հանգանակիչ մարմինին հետ կը կազմակերպէ «Աղիւս մը գնէ» արշաւին ծրագիրը, որ որոշ արդիւնք կու տայ։ Բաց աստի, ան, Թեմական Պատգամաւորական Ժողովի կողմէ, երկու շրջանով, 1947ին և 1951ին, Թեմական Խորհուրդի անդամ կ'ընտրուի։ Իրեն վստահուած բոլոր պաշտօնները ան կը կատարէ իրեն յատուկ ժառանգութեամբ, արժանի ըլլալով ուշագրութեան և գնահատութեան։

Թորգոմ Վարդապետ 1955ին կը վերադառնայ Երուսաղէմ, ուր զանազան պաշտօններու կարգին, կը դասաւանդէ իմաստասիրութեան Պատմութիւն՝ Ժառանգաւորաց Վարժարանին Սարկաւագաց բաժնին մէջ։ Իրենը կ'ըլլայ պարտադրող անհատականութիւն մը։ Կը պահանջէ կարգապահութիւն, ժուժկալութիւն, զոհաբերութիւն սաներէն՝ առօրեայ կեանքի մէջ։ Ոյժ կու տայ մարմնակրթութեան։ Կը կազմակերպէ երգեցիկ խումբ մը և կու տայ համերգներ։ Աշակերտներու մտքին մէջ անմոռաց են քալելով պտոյտները և

արշաւները՝ երուսաղէմէն Բեթղէմէմ, Գողթաթի լեռ, Քերբոն, երիքովէն Միս-
եալ Մով, երուսաղէմէն Եաֆա, Եաֆայէն
Հայֆա, Թաբոր լեռ, Նազարէթ, Գալի-
լիոյ լիճ, Կափառնաուժ և այլ պատմա-
կան վայրեր:

Կը վերադառնայ Ամերիկայի թեմը
1960 Յունիս 26 ին և կը հետեւի Քէյթպրիճի
Եպիսկոպոսական Աստուածաբանական ձե-
մարանի դասընթացքին, ինչպէս նաև
Քլիվլէնտի Պետական Մտային Հիւանդա-
նոցի մէջ Քլիմիքըլ Թրէյնինկ յայտա-
գրին:

Հայց. Եկեղեցւոյ Ամերիկայի Արև-
մուտեան թեմի Թեմական Պատգամաւորա-
կան Ժողովը Թորգոմ Վրդ. Մանուկեանը
Առաջնորդ կ'ընտրէ 1962 Մայիսին, չորս
տարուան պաշտօնավարութեան համար:
Նոյն տարուոյ Հոկտեմբեր ամսու սկիզբը,
Ա. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-
Եկեղեցական Ժողովին կը մասնակցի և
կ'ընտրուի Դիւանի անդամ, իրեն մէկը
չորս քարաւորներէն:

Նորին Ա. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա.
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ Ե-
պիսկոպոս կ'օծուի Ա. Էջմիածնի Մայր
Տաճարին մէջ 1962 Հոկտ. 14 ին, օծակից
ունենալով Պորգև, Մաշտոց և Յուսիկ
Եպիսկոպոսները:

Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերի-
կայի Արևելեան թեմի Թեմական Պատգա-
մաւորական Ժողովը, 1966 Ապրիլ 30 ին,
Թորգոմ Սրբազանը Առաջնորդ կ'ընտրէ
չորս տարուան պաշտօնաշրջանով, Նոյն
պաշտօնին համար կ'ընտրուի երկրորդ
անգամ 1970 Մայիս 2 ին:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրա-
պետը՝ Ամերիկայի իր հօտին տուած եր-
կրորդ այցելութեան աւելիով, կ'օծէ նո-
րակառոյց Ա. Վարդան Մայր Տաճարը,
Նիւ Եորքի մէջ, 1968 Ապրիլ 28 ին, և
նոյն օրը, հանդիսաւոր արարողութեան
պահուն, Արքութիւն կը շնորհէ Թորգոմ
Եպիսկոպոսին: Իսկ 1962 Հոկտ. 26 թուա-
կիր Հայրապետական սրբատառ Կանգակով
անոր կ'ընէ սա գնահատութիւնը՝ «Դուք,
թէև տակաւին երբոք տարդ, սակայն Ձեր
ծառայութեան տարիները եղած են շատ
և յոյժ արդիւնաւոր մեր Սուրբ Եկեղեց-

ւոյ անդաստանին մէջ, սկսեալ երուսա-
ղէմի Սրբոց Յակոբեանց սուրբ տեղերէն
մինչև տփերը Ատլանտեանի: Քաջ գիտնա-
թէ դուք ոչ միայն լուրջ պատրաստու-
թիւնը և գիտութիւնը ունիք Ձեր հոգեւոր
առաջնորդի պաշտօնին, այլ նաև խոր
գիտակցութիւնը Ձեր առաքելութեան և
ամբողջական նուիրումը Ձեր սուրբ կո-
չումին, քրիստոնէական և հայկական ի.
մաստովը այդ գաղափարներուն:

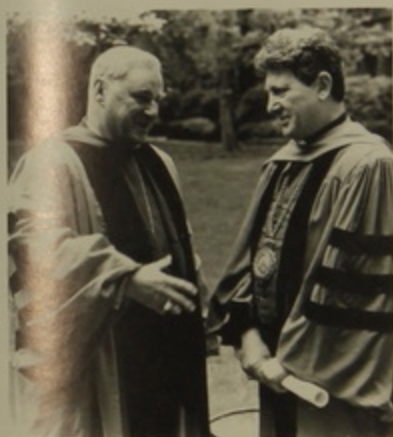
Հաճոյքով ստորև կ'արտագրեմ վկա-
յութիւնը նախկին Առաջնորդ Գերշ. Տ.
Տիրան Արքեպս. Ներսոյեանի, որ եղած
է Թորգոմ Սրբազանի ուսուցիչն ու տե-
սուչը երուսաղէմի մէջ:

«Թորգոմ Սրբազանին ծանօթ և մեր-
ձաւոր եղած եմ այն օրերէն ի վեր երբ
դեռ մատղաշ պատանի՝ եկաւ ան երուսա-
ղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ
ուսանելու համար, հոգեւորական դասնա-
լու փափաքով: Այժմեան իր կեանքին և
գործին ոճը բնութագրած կը լինինք եթէ
այդ ոճին ստուերագիծը փոխադրենք ես
և բաղդատենք զայն իր պատանութեան
օրերուն յայտնաբերած նկարագրին հետ:
Մօտաւորապէս չորս տասնամեակներ ա-
ռաջ նոյն բարոյական և հոգեկոյն դիմա-
դիծով սկսաւ ան իր ասպարէզի ճամբան
և քայլից յառաջ՝ գորգացնելով և ծաղկե-
ցնելով իր յատկութիւնները: Այնքան եր-
կար ժամանակ գրեթէ միշտ — թերեւ
ուր արարներու բացով մը — այս կամ
այն հանգամանքով իրեն մօտիկ գտնուած
լինելով՝ դժուար կը գտնեմ որոշել տա-
րիներու և տեղափոխութեանց իր վրայ
յառաջ բերած ազդեցութիւնները և փո-
փոխութիւնները: Ոչ ալ մէկու համար
դիւրին է կամ պատեհ՝ բարեբանել իր
բազմամեայ ստոյգ և անխաղախ բարե-
կամը: Տիրոջ այգիին մէջ իր մշակու-
թեան գործով՝ Թորգոմ Սրբազանի ձեռքը
մաճին վրայ է տակաւին: Իր գործին պա-
հանջունները կը գծեն իր ուղին, որուն
վրայ անշեղ քայլելու կորովն ունի իր
պաշտօնը կը փառաւորէ պայմաններուն և
չըջապատին թոյլ տուած չափով: Արժա-
նապէս հասաւ դիրքին զոր կը գրուէ
իրեն աւագ հոգեւորական և Եկեղեցւոյ
իշխանաւոր: Տղայութենէ ճամբայ ելաւ և

With Pope John Paul II at the Vatican

With Cardinal John O'Connor

With Bishop Housak of the Episcopal Diocese of Los Angeles at the General Theological Seminary in New York City

With the Oriental Orthodox Standing Committee

With His Holiness Pope Shenuda—the Head of the Coptic Orthodox Church

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԱՄԱՌԻԿԻ ԲԱԺԻՆ

With Cardinal Willebrandts, president of the
Secretariat of Christian Unity at the Vatican

With Archbishop Iakovos of the Eastern Orthodox
diocese

With the General Secretary of the W.C.C. - Rev.
Dr. Emil Castro

With the Greek Orthodox Patriarch of Antioch,
Archbishop Ignatius

With Rabbi A. Schenier, president of the Appeal
Conscience

With Rev. Jesse Jackson, His Holiness Vasken I,
Catholicos of all Armenians, and His Holiness
Karekin II, Catholicos of the Great House of Cilicia

հունական հասան, ինչպէս սովորութիւն է երբեմն ըսել: Այսինքն իր կեանքը և գործը ամբողջովին եկեղեցւոյ հողին մէջ ծխեցու և ծաղկեցաւ և կերպարանք ստացաւ: Եւ եղաւ արդիւնաւէտ և պաշարեր: Եկեղեցականութեան դաշտին մէջ չմտաւ անմարականութեան հետեանքով կամ շահագիտութեան խորհրդով կամ պատեհապաշտութեան բերողով կամ ասպատակութեան նպատակաւ: Այլ մտաւ կոշումին ձայնին անսալով, յառաջացաւ հաստատ քայլերով և շէնքեցաւ արքունական ճանապարհէն: Կանուխ օրերէն խոհեմութիւնը և վարչագիտութիւնը շէնքեց թուլամտութեան և չարահաւանութեան հետ: Ինչ որ ստացաւ Աստուծմէ իր կեանքին մէջ և իր կեանքին համար ջանաց և կը ջանայ զայն տուլ եկեղեցիին և Ազգին: ։

«Արժանի է մշակն վարձու իւրոյն: ։

Թորգոմ Սրբազան, ուրեմն, շուրջ երեսունեքերք տարի անխոնջ ծառայութիւն է մատուցած Հայաստանեայց եկեղեցիին: Իր հոգևոր պարտականութիւնները արդիւնաւորապէս կատարելով հանդերձ՝ ան ունեցած է երաժշտական, ուսուցչական, մարզական, կազմակերպչական բեղուն գործունէութիւն, և ինքզինք նուիրած է նաեւ գրականութեան և արուեստներու: ։

Երգը, երաժշտութիւնը և մինչև անգամ խմբավարութիւնը մասնաւորապէս նախասիրած է ան: Իսկ Ամերիկայի մէջ իր հովուական գործին աւելցնելով քաղաքացիական և կրթամասարդները քով քովի բերելու համար երգչախումբ մը կազմել: Երբ վարչականները ուզած են Թորգոմեան անուանել երգչախումբը, ինք կը համաձայնի միայն այն ատեն երբ կ'եզրակացուի յոգնակի՝ Թորգոմեանց անունը տալ խումբին Աստուածաշունչի և մեր շարականներուն մէջ յիշուած Հայ ցեղին նոխհայր Թորգոմի անուանակոչումով: Այս երգչախումբը, իր ուսուցումով և ղեկավարութեամբ եռանդուն կը գործէ՝ տալով քանի մը ուշադրաւ համերգներ և մասնակցելով եկեղեցական ու ազգային բնոյթով զանազան յայտագիրներու, ինչպէս Վարդանանց 1500ամեակի հանդիսութեանց՝ Նիւ Եորքի մէջ: ։

Նիւ Եորքի, Ֆիլադելֆիայի, Թորոյի և Քլիվլենտի ձայնավորութիւն և հեռասանի կայաններէն արձակուած հայկական յայտագիրներ ղեկավարած է տեղական օրերու առիթով կամ համագումարներու ժամանակ, ստանալով շնորհաւորականները հայ և ոչ - հայ ունկնդիրներուն: ։

Հայ երաժշտութեան մասին մասնաւոր իր հետաքրքրութիւնը աճած է Հայ կրօնական երգերէն բացի, կոմիտասավար, դասկետի ճամբով մասնաւորապէս: Հայ ժողովրդական երգերը զինք շատ խանդավառած են: Եւ երգչախումբերուն սորվեցնելու ժամանակ աւելի խորացած է իր հետաքրքրութիւնը՝ տեսնելով սերտ միութիւնը թէ՛ բաւերուն և թէ՛ երսժըշտութեան միջև: Տուած առանձին դա. սախստութեամբ մը վերլուծումներ կատարած է ամէն երգի մասին, շարունակաբար քանի որ հայ երգը ստեղծուած է ժողովուրդին կողմէ, և հետեւաբար մեր ժողովուրդին անհատական և հաւաքական այլազան պահերու ապրումները արտայայտուած են երգով՝ ուրախութեան և տխրութեան, հարսանիքի և սիրոյ, աշխատանքի և պանդխտութեան և դեռ այլ պահերուն: ։

«Մեր հոգևոր երգերը», կ'աւելցնէ Թորգոմ Սրբազան, «պէտք է երգուին անոնց բովանդակութեան ըմբռնումով, այսինքն զգայնութեամբ, անոնց կենդանի, վառ երանգը արտայայտելով: Վասն զի մեր կրօնական երգերն ալ կը պատկերեն հոգեկան զանազան պահեր, զղջումի, գովարանութեան, վեհօրէն հիացման, ցնծութեան, և հետեւաբար երգողը պէտք է գիտակից ըլլայ թէ՛ անոնցմէ ո՞ր մէկը, հոգեկան ի՞նչ պահը կը ներկայացնէ մասնաւորապէս: Մեր հոգևոր երգերը, մեծ մասամբ, ուրախութեան երգեր են, ինչպէս որ իրենց անուններն ալ շատ անգամ կը յատկանշեն ատիկա: Օրինակի համար, յարութեան երգերը փառատրութեան երգեր կը կոչուին, ուրեմն ասոնք պէտք է երգուին ուրախ շունչով, բերկրանքով: Պէտք է գիտնալ որ մեր կրօնական երգերը ո՛չ թէ անտեսանելի հոգևոր աշխարհի մը արտայայտութիւնն են, այլ մարդուն կողմէ ապրուած հոգևոր աշխարհի մը արտայայտութիւնը: Հետեւ-

աշխարհի մէջ ապրած իրական պահը, կեանքը՝ քրտինքով, մտահոգութիւններով և ուրախութիւններով ։

Այս ըմբռնումով ալ, ան իր երգերով հարազատօրէն արտայայտած և մեկնարանած է Հայ երգը։ Այդ տպաւորութիւնը կը ստանաք երբ կը լսէք իր «Անտունի», «Կոռնկ», «Հուսաւորչի կանթեղ», «Հայաստան» և զետեղել երգերու կարգին Հայ Պատարագի սարկուսագի բաժինը, որ ձայնագրած է սկաւառակի վրայ։

Ան յօրինած է նաև եղանակներ կամ դաշնաւորած է կարգ մը երգեր, ինչպէս «Հայ ապրինք», «Բանակ եմ գնում», «Աչքդ, ո՛վ Տէր», «Տըլնէյ, աըլնէյ» և «Մայրիկ ջան», որոնք երգուած են Թորգոմեանց երգչխումբի կողմէ և ուրիշ առիթներով։

«Ասոնք», կ'ըսէ Թորգոմ Սրբազան համեստութեամբ, «ես չեմ նկատեր երաժշտական կարևոր ստեղծագործութիւններ։ Թէև անոնցմէ մէկը՝ «Աչքդ, ո՛վ Տէր», քերթուած մըն է որ ես գրեցի ի մօտ ունենալով Ամերիկա ծնած հայ երիտասարդները։ Ուրեմն իմ մօքիս մէջ ձևաւորուած՝ ասիկա քայլերգն էր Հայ երիտասարդութեան՝ Ամերիկայի մէջ։ Այս երգը յետոյ բաղմամբայնելու փորձ մըն ալ կատարեցի։ «Հայ ապրինք»-ը, որ ժողովրդական եղանակ մը ունի, միւս բաժիններովը բաղմամբայնութեան վերածեցի։ Նոյնը՝ «Բանակ եմ գնում» Հայաստանեան երգին և մի քանի ուրիշ երգերու համար։

Դուրեան և Գուշակեան Սրբազաններուն կախարդող հմայքը և հոգիները շերտացնող անոնց շունչը կարծես տակաւին կը սահէր, կը թրթուր Ս. Յակոբեանց Մայրավանքի շրջափակէն ներս՝ Աւետիքի և իր տասնըմէկ ընկերներուն ուխտառութեան օրերուն։ Պարտականութեան մէջն էր կոչի և կանչի հասնելու պատրաստ այդ տղաքը բաց պահեցին իրենց սիրտն ու աչքերը՝ միտքը բեղմնաւորելու, ընդունակութիւնները զարգացնելու համար։

Դասարանային բոլոր պարապմունքներէն զատ՝ Գրաբարի, Անգլերէնի, Ֆրանսերէնի և Արաբերէնի պարտադիր ուսմանց համընթաց՝ աշակերտները, ուսու-

ցիչներու ստիպումովն ու քաջալերութեամբ կատարեցին հետեւողական ընթերցումներ, խորացուցին իրենց գիտելիքը։ Աւետիք Մարկուսագ, ընկերներուն հետ Յունարէն դասեր սերտելով հանդերձ, արուած պատահութեանէն օգուտ քոչելով, շաւրջ երեք տարի Գերմաներէն մասնաւոր դաս կ'առնէ։ Այս բոլորը անշուշտ պատահած են իր մօքի և հոգիի կողմաւորման։

Աւելի որոշ ազդած են իր վրայ դասարաններու մէջ թէգեր պոէտականելու փորձերը, հանդիսութիւններու առիթներով ասմունքի և երգի վարժութիւնները, հրապարակաստական ելոյթները։ Շահան Պէրպէրեան կը կազմէր այդ յայտագիրները, անսպառ խանդով տղոց մէջ զարգացնելով սէրը արուեստներուն նկատմամբ։ Եւ հարցադրել ու դասել սորված սաները պիտի չուշանային երթալ այն դաստիարակ, ուր Եկեղեցին և ազգը պէտք ունէին իրենց զաւակներուն մօքի ու հոգիի անդաստանները հերկել, սերմանել, հնձել գիտցող մշակներու։

Թորգոմ Սրբազան գրեթէ մանակ հասակին, տասը տարեկանին զգացած է համը ուսուցումին։ Առաջին անգամ ուսուցիչ կ'ըլլայ իրմէ երկու դասարան վար եղող աղու մը, որուն հարուստ հայրը տնօրէնէն կը խնդրէ որ աշակերտ մը նշանակէ որպէսգի մօկն օր դպրոցէն յետոյ միտքով ոչ շատ փայլուն իր զաւկին դասերը սորվեցնէ։ Տնօրէնը շիտակ կարգադրութիւն ընելով գինք կը նշանակէ այդ փոքրիկ պաշտօնին։ Ամսական մէկ Տօլար, իր առաջին վաստակը ուրախութեամբ կը տանի կու տայ իր հօրը։

Եւ բան սորվեցնելու զգացումը հետզհետէ կ'աճի իր մէջ, կը դառնայ զաւարտ և նպատակ, կը ստանան նաև ուսուցչական պաշտօն թարգմանչաց դպրոցին և ժառանգաւորաց վարժարանին մէջ։ Վերջնոյն Փոխ-Տեսուչ և Տեսուչ կը նշանակուի երկու տարբեր շրջաններով, նախ՝ 1942 - 1944, և ապա՝ 1957 - 1960։

Ան խտօրէն պարտադրած է աշակերտներուն կարգ ու կանոն յարգել, ծիսիփլիք ունենալ։ Պահանջած է կանոնաւոր սերտողութիւն կատարել, մարդանք ընել։

զուարթ պահեր ապրիլ։ Թանախ պատժած է անհնազանդները իրեն հետ քաղցնելով քանի մը մղոն, քրտնաթաթախ, արգիլելով խօսակցութիւնը անգամ։

Սակայն ամէն իրիկուն ինքն է որ հրեշտակի պէս կը հսկէ քնացող տղոց՝ չորչմեռնի յոյսը ազգին։ Եւ չկը ննջենք քերթուածով մը կ'ընէ ան սա նկարադրականը։

Տղաքն ամէն կը ննջեն.
Իւրաքանչիւր մահիճէն
կ'անցնիմ ես լուռ խօսելէն,
Մեծցած եղբոր, հոր նման
ես արեղայ՝ դեռ քսան։

Այսպէս ամէն իրիկուն
իմ տղաներն կը դնեմ քուն
Աղօթք - օրօր իմ շրթներուն։

«Իմ բոլոր աշակերտներս տեսակէտով մը իբրեւ բարեկամ համարած եմ ես», կ'ըսէ Թորգոմ Սրբազան, և չաղաք շրջանաւարտ ըլլալէն յետոյ ալ շարունակած են բարեկամ մնալ ինծի։ Եւ ասիկա մեծ ուրախութիւն է ինծի համար։

Իր աշակերտներէն մէկը, որ հիմա հովիւն է համայնքի մը, ըսաւ. «Թորգոմ Սրբազան մեր դաստառնին կ'աւանդէր իմաստասիրութեան Պատմութիւն։ Կը զգայինք որ ինքն ալ մեզի հետ կը սարկէր այդ նիւթը։ Բայց յոյժ հետաքրքրական կրնար ընել մեր դասապահները։ Իր մէջ դիւրին էր տեսնել փիլիսոփայական հանգարտութիւն մը որ կրօնական նկարագիր մը կը սահմանէ մարդուն մէջ։ Եսած, դասաւանդած ուտեն, վիճարանութեան աւիթներով անգամ տն վեր կը մնար հասարակ տեղիներէ, մանր խնդիրներէ։ Ատոր համար իսկ անշուշտ ան յաջողած է նուաճել ցանկացուած մակարդակ մը, որով ծանօթ է արդէն որպէս լայնախոհ, դասողական։ Ատկէ նաեւ իր մէջ դիւրատեսանելի բարեացակամութիւնը։ Ծանօթներու, պաշտօնակիցներու մէջ տաղնապաներ, խռովքներ նշմարելուն պէս կը փութայ իսկոյն օգտակար ըլլալ։ Այս և իր ուրիշ առաքինութիւնները զինք սիրելի ըրած են իր աշակերտներուն, գործակիցներուն, շրջապատին։

Դպրոցական յաջողութիւններուն, իր ուշիմութեան համար զգացած հրճուանքը յայտնելով հանգեցնէ՝ հայրը պատիժով ալ հասկցուցեր է իրեն դեռ ուրիշ սարկելիք բաներ։ Հնազանդութիւն, վարունցողութիւն, համակերպութիւն։

«Հայաստանցի, Տիլիջան ծնած հայրս Պաղտատի անապատներուն մէջ երբոր իր ճակտին քրտինքովը մեր մեծ ընտանիքը կը պահէր միս - մինակը, Հայերէն երգեր կը մրմնջէր մեր ականջին։ Անիկա իր Տիլիջանը կ'երազէր ամէն գիշեր, և Տիլիջանի մասին կը խօսէր շարունակ։ Ես Հայաստան չեմ գացած 1962էն առաջ, բայց զոց գիտէի Տիլիջանը։ . . . Ահա՛ թէ ինչու կը խորհիմ թէ ամէն Հայ պէտք է իր զաւկին հոգիին մէջ գնէ Հայուն հոգին։

Եւ հայրենի միջավայրէն, բարեբէն, սովորութիւններէն շատ քան պահուած Մանուկեան յարկին տակ՝ սկարագրի չեղածով գիծեր են եղած պարտանաւաշութիւնը, ուղղամտութիւնը, կենցաղագիտութիւնը։ Ամէն տղայ պէտք է կեանքը լաւ ապրի, կարգապահութիւնը յարգէ և ընդմիջա անկեղծօրէն հաւատարմութիւն ցոյց տայ իր նմանին և ազգին հանդէպ։ Կր պահանջուէր որ տղաք կարենային ըմբռնել կացութիւններ և լուծում գտնել անոնց համար։ Եւ պատանի Աւետիս իր տալաքան վճռող երկու կացութեանց մէջ ցոյց կու տայ այդ ընդունակութիւնը։ Տասներկու տարեկանին, երբ պատահութիւն կը ներկայանայ ուսանելու Երուսաղէմի Հայոց վանքին մէջ, ինք քանի մը վայրկեանէն կը վճռէ երթալ։ Երկրորդ անգամ, Ժառանգ. Վարժարանի շրջանը աւարտելուն, երբ պէտք է Տեսուչին յայտնէ շուտով իր որոշումը կամ տուն վերադառնալու և կամ մնալով ուսումը շարունակելու համար Ընծայարանի մէջ, այսինքն իբրեւ կուսակից ստրկաւագ հետեւելու դասընթացին, տասնհինգ րոպէ շանցած կ'երթայ զարնել Տեսուչին դուռը և լալագին անոր ըսել՝ «մնացողներու ցանկին մէջ դրէք իմ անունը»։

Հետագային, արեղայութեան և վարդապետութեան աստիճաններէն բարձրանալով Հայ նկնդեցող իշխանաւորի՝ եպիսկոպոսութեան գիրքին, ան կարգացած,

սերտած, իւրացուցած կ'ըլլայ շատ պիտանի բաներ: Իր նպատակով եղած է ըլլալ շրջանայեց, զգոյշ: չիտակ տեսնել, ուղիղ դատել, ճիշդ արտայայտել գաղափարները, որպէսզի չըլլայ թէ հապճեպ առած իր մէկ որոշումով անարկիկացութիւն մը ստեղծուի և ինք մնայ պատասխանատու այդ անբաղձալի վիճակին:

Ինքն ալ անշուշտ պաշտօնի հոշուող սէն մէկուն պէս անհրաժեշտ համարած է բուսական պատրաստութիւն ունենալ: Մեծ ջանք ըրած է օգտուելու համար այն բուսական փորձառութիւններէն, որոնց արտացոլած են կրօնական և աշխարհական գէմքեր: Մանաւանդ հետամուտ եղած է որ թէ՛ լեզուի և թէ՛ ուսումնական հետաքրքրութեան տեսակէտէն ետ չմնայ իր ապրած ժամանակէն: Ատկէ այն իրողութիւնը, որ ինք միշտ ալ իր շուրջը ունեցեր է հասուն խանդավառութիւնը և իրմով և իրեն հետ լաւ գործեր իրականացնելու ձգտող նախանձախնդիր անձնութու ոգևորութիւնը:

Գորովի անձ մը ըլլալուն ահնարկութիւն եղած է ստէպ: Որովհետեւ ունի ամուսն, ներսէ նկարագրեր զննալարութեան կոշուած անհատին: Ամէն բան կը շահագործէ զինք և ոչինչ կը հակադդէ իրեն: Ոգևորութեամբ կը խօսի: Առանձնապէս և հաւաքաբար երգելը զինք կը խանդէ մեծ չափով: Մանր ու թեթեւ խնդիրներէ չի խուսափիր, քանզի նա հանջն ու պարտութիւնը չեն ընկճեր զինք, որոնք տարրեր բաներ են բայց նոյնքան արտմութիւն կը պատճառեն նախկային: Համոզումով անօրինելն ու լաւատեսութիւնը միշտ ալ արդիւնաւոր են եղած իրեն համար: Պարզ, սովորական դերակատար մը և ո՛չ պատրուակող մը ուզած է ըլլալ կեանքի բեմին վրայ: Ուրախութեան պահուն ո՛չ թէ երեսանց, այլ ամբողջ հոգիովը խնդացած է, իսկ արտմութիւն բերող առիթներով խորարարական, սիրտը վիրաւորելու աստիճան արտած է: Ինքն է որ միջանասակ, լեցունակ, Վերական ախպեր» և «Մեծկալ» երգող հայրը նկարագրած է որպէս ռամենէն զուարթ և ամենէն արտում մարդը:

Մարմնի, հոգիի և մտքի եռանդուն մարդկն ըլլալով, առոյգ, կայտաւ պահած է ինքզինք հինգ տասնեակ ամառներ բոլորելէ ետքն անգամ: Եւ անձնապէս, որ զինք կը ճանչնամ աւելի քան քսան տարիէ ի վեր, իր արանջալը չեմ տեսած երբեք: Կ'ըսուի որ բնաւարտութեամբ ծայր աստիճան գաղաւթաւ է, և թերեւ ասոր համար ալ որեւէ ժամանակ իր անձին չուրջ կեդրոնացնել չէ ուզած խօսակցութիւնը, նայնիսկ մտերմական շրջանակի մէջ: Հազուադէպ լոտձ պիտի ըլլաք իրմէ օտ տեսակ խօսքեր: Ընդ կարգադրեցի այն կարեւոր խնդիրը, կամ Ընդ քանչեւի ինքնահոս գրիչ մը ունիմ, ինք գերագուս կը համարէ հաւաքական գործունէութիւնը, որուն մէջ բաժին կ'ունենան բոլոր գործակիցները, և նաեւ արար ամենուն կ'երթայ պատիւը: Միւս կողմէն ալ ինք արդէն չի հանդուրժեր անպատուութիւն շեշտող ոգիին, և գրեթէ կ'ատէ արգուզարդը:

Միշտ ալ ոգտակար կը համարի հորեցադրութիւնը, խնդիրներուն դրական մտեցումը: Շատ դիւրին գործ կը նկատէ ժխտական վերաբերմունքը, որ ինքնին ո՛րեւէ գործի մէջ խոչընդոտ կը յարուցանէ: Կը խորհի որ մարդիկ պէտք է գիտնան ըսել: «Ի՞նչ կարող ենք ընել», մտքէ հանելով այն փաստակար մտածումը թէ չենք կարող որեւէ բան ընել:

Կեանքի ուրախութիւնը ապրելու, ուրիշներուն մէջ տարածելու համար իսկ չենք կրնար զկալ դիւ հրաժարեալ յայտարարել, հետեւ մնալ պարտականութիւններէ որոնց կատարումը հաճոյք կը բերէ գոհունակութիւն կու տայ: Հետեւաբար, անհատապէս մեր ի գործ դրած ջանքերը, կատարած աշխատանքները մեզ պէտք է մղեն իրար փնտռել, ընկերներ ունենալ, անոնց հետ գործօն դեր ստանձնել մեր շրջապատին, մեր ընկերային կեանքին մէջ փոքր ու մեծ արդիւնքներ նուաճելու համար:

Կը յորդորէ ըլլալ անանձնական, վասնզի անձնապաշտութիւնը, որ մարդը կը տանի անձնակեդրոնացման, մեծագոյն չարիքն է որեւէ անհատի համար: Մենապետութեան մէջ ո՛չ սէր կը գտնենք և ո՛չ

ալ հոնոյք, ժինչդեռ ուրիշներու հետ չփման մէջ գալով հաղորդակցութիւն կը ստեղծենք, կարծիքներ կը փոխանակենք, քաղաքներ կը մշակենք, կ'ըլլանք պիտոյի տնտես հասարակական կեանքի զարգացման ու յառաջդիմութեան համար:

Աւելորդ չըլլար ըսել որ Թորգոմ Սրբազան համարձակ արտայայտած է գաղափարներ և պաշտպանած է թէզեր ու դաժնանք՝ նկատելի քաջութեամբ: Ինքն բանաձևեր՝ նկատելի քաջութեամբ: Ինքն էր որ բարձր ժողովի մը մէջ մէկ Թեմի մէջ երկու Առաջնորդութիւն ունենալը միայն նկատողներուն ըսաւ վճռականօրէն: «Հայց՝ Եկեղեցւոյ կանոնական և արտաքինական կարգադրութեանց համաձայն, նոյն աշխարհագրական շրջանակի մէջ գոյութիւն կրնայ ունենալ միայն մէկ Հայց՝ Եկեղեցւոյ Թեմ և մէկ Թեմակալ Առաջնորդ, և նոյն սկզբունքով միայն մէկ համայնք և ծխական հովիւ»:

Ուրիշ անգամ մը Եկեղեցւոյ հանգամանքը վեր առնելով՝ ըսաւ. «Մենք կրօնական կազմակերպութիւն մըն ենք: Թեմական Պատգամաւորական Ժողովը կրօնական հաստատութեան մը, Եկեղեցիի ժողովն է: Եկեղեցին աշխարհական կազմակերպութիւն մը չէ, և այս ժողովն ալ աշխարհիկ ժողով մը չէ, այլ կրօնական ժողով մըն է: Ես կը հաւատամ որ պատգամաւորները, իբրեւ իւրաքանչիւր ծուխէ եկած ներկայացուցիչներ, պիտի մտածեն և խօսին իբրեւ Եկեղեցիի զաւակներ՝ Եկեղեցիի անունով, և Եկեղեցւոյ կանոններուն և վարդապետութիւններուն տնտեսով»:

Կրթական և հրատարակչական գործերուն անդրադառնալով՝ Թեմական Ժողովի մը մէջ ըսաւ. «Ո՛րք կ'ուրանայ կամ կը ստորադասէ կարեւորութիւնը շինուած Եկեղեցիներուն և կեդրոններուն: Եւ սակայն ստոյգ է որ անոնք չեն կրնար աւելի կարեւոր նկատուիլ քան ներկայութիւնը ապրող հոգիներու, հոգեւորականներու և դաստիարակներու, որոնք կարողանան այդ կեդրոնները արդիւնաւորապէս օգտագործել և զանոնք վերածել ազգու միջոցներու, տարածելու համար մեր ազգային և հոգեւոր ժառանգութիւնը: Նիւթական կարելիութիւնները գնահատե-

լով հանդերձ՝ ուրեմն անհրաժեշտօրէն կը հարկադրուինք փնտել հեղինակաւոր գործը, տաղանդը, որակաւոր մարդերը»:

Կանոնադրութեամբ հաստատուած առաջնորդական ընտրութեան կերպին ակնարկելով՝ դարձեալ Թեմական Ժողովի մը մէջ ըսաւ. «Ամէն չորս տարին անգամ մը Առաջնորդի ընտրութիւն կատարելու Ամերիկայի սովորութեան մօտին ըսած, յայտնած ենք մեր զգացումները, որոնք նաեւ կ'արթննան թէ՛ հոգեւորական և թէ՛ աշխարհական անդամներուն մէջ Հայ Եկեղեցւոյ: Մեզ չի մտահոգեր ընտրութեան արդիւնքը: Բայց մտահոգիչ է քառյակական այն հեռանկարը՝ որուն կ'ենթարկուի հայ հոգեւորականը, եպիսկոպոսը, առաջնորդը»:

Վերեւ յիշեցիք իր կազմակերպած և զեկազարած Թորգոմեանց երգչախումբը և անոր կատարումները. հոս ուրեմն, պահ մը կ'արժէ յամենալ թէ՛ Արեւմտեան Թեմի (որուն առաջնորդութիւնը վարեց 1962-1966 թուականներուն), և թէ՛ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդի հանգամանքով՝ Թորգոմ Սրբազանի կատարած օգտաշատ գործերուն, դաստիարակչական, հոգեւոր, եւրոպայական, մտաւորական և վարչական մարդերէն ներս:

Հայց՝ Եկեղեցւոյ Ամերիկայի զոյգ Թեմերը, նախկին առաջնորդ սրբազաններուն և Թեմական բարձր ժողովներուն տարած մեթոդիկ աշխատանքներուն շնորհիւ, արդէն գոհացուցիչ կերպով կազմակերպուած վիճակ մը կը ներկայացնէին Թորգոմ Սրբազանի առաջնորդական աթոռ առաւելապէս արժեւորելէ առաջ: Ուրեմն, կարելիութիւնները դրապէս օգտագործելով, ան իր ուշադրութեան և հոգածութեան առարկայ ըրաւ դեռ յամենցող պահասները և թերիները, և զանոնք վերացնելու ջանքեր ըրաւ աւելապէս:

Ան շատ ժամանակ յատկացուց անխափան և կանոնաւոր այցելութիւններով խրախուսելու և մխիթարելու իր հովանիին յանձնուած բարեպաշտները: Ամէն շաբաթ գրեթէ այցելեց համայնք մը, ուր հանդիպումներ ունեցաւ, ժողովներ գումարեց ծխական խորհուրդներու, Եկեղեցական կազմակերպութիւններու հետ,

կիրականացնելու մասերը, կատարել, դպրաց դասերու փոքր ըրաւ, պաշտամունքի և հանգէսներու նախագահեց, այցելեց հիւանդանոցներ, դպրոցներ, և տուններ, հարկին:

Եթէ Արեւմտեան Թեմին մէջ հաստատեց Առաջնորդի կրօնագիտական Գիտընթացքի Մրցանքը՝ մը, քաջալիքելու համար Հայոց Եկեղեցոյ Երիտասարդաց կազմակերպութեան ղեկավարներուն մէջ և Եկեղեցագիտական ուսման զարգացումը, Արեւելեան Թեմին մէջ երիտասարդներուն մօտ մարդասիրտ անողի ոգին խորացնելու համար հաստատեց Արքեպիսկոպոսի Մրցաբաժանը:

Արեւմտեան Թեմին մէջ կրօնական դաստիարակութեան խորհուրդի գործունէութիւնը ղեկավարեց, երեւան քերելով նոր տաղանդներ, և աւելի կարգաւորեց հոգևոր կրթութեան ծրագիրը: Այդ օրինակով՝ Արեւելեան Թեմի կիրականութեայ վարժարաններուն ուսումնական ծրագիրը կազմեց և որոշ կերպով զարկ տուաւ դասագիրքերու պատրաստութեան, ուսուցիչներու կրօնական դաստիարակութեան և ուսուցման նորադոյն մեթոտներու գործածութեան:

Գլխաւորեց ուսուցչական կազմը: Ս. Ներսէս Վարժարանի՝ ամառնային կրօնական ուսմանց դասընթացներուն, դասախօսեց և զբաղեցաւ ներկայ եղող երիտասարդութեան ընկերային հարցերով: Քաջալիքեց, խրախուսեց որ Ամերիկայի Հայ երիտասարդներ (նաև աղջիկներ) հոգևորական - աստուածարանական կրթութիւն ստանան, որպէսզի ոմանք իրեն Եկեղեցական և ուրիշներ իրեն հոգևոր դաստիարակներ կուրենան ծառայել Ամերիկահայ Թեմին մէջ:

Արեւմտեան Թեմին մէջ մանուկներու համար ամառնային ճամբարներու յայտագիրներ կազմեց և ուրախ եղաւ որ առաջին տարին քսանհինգ մասնակցողներու դիմաց չորրորդ տարին արդէն քանի մը հարիւր փոքրիկներ, իրենց ծնողներով հանդերձ կը փութային օգոստիս Բեմի կազմուած ծրագրէն, իսկ Նիւ Եորքի Ս. Վարդան Մայր Տաճարի չրջանակին մէջ հաստատեց դասընթացք մը որպէսզի

կարելի ըլլար խնամել և կրթել միաքով տկար տասնեակ մը մանուկներ և պատանիներ:

Թորգոմ Սրբազան առաւել ևս սերտացուց յարաբերութիւնները Առաջնորդարանի և քրիստոնէական միւս յարան, նշանակութեանց պետերուն և բարձրաստիճան Եկեղեցականներու միջև, անձնական տեսակցութիւններով և պաշտօնական փոխադարձ այցելութիւններով: Ինքն էր որ սկզբնական կարգադրութիւններ ըրաւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և Պօղոս Զ. Պապի տեսակցութեան համար ի վատիկան, ուր 1969 Հոկտեմբերին, Ս. Էջմիածինէն վերադարձին, անձնապէս հանդիպեցաւ Նորին Սրբութիւն Պապին: Գործակցեցաւ նաև Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդին հետ որպէս անդամ այդ մեծ կազմակերպութեան՝ Եկեղեցական վարչութեան, միշտ ալ մասնակցելով անոր ձեռնըրջ Պօրտի ժողովներուն և համագումարներուն: Բաց աստի, խօսեցաւ ռատիոյի և թէլեվիզիոյ կայաններէն, և իր կարգադրութեամբ հաշկական Եկեղեցական և մշակութային յայտագիրներ հեռարձակուեցան:

Յաջողեցաւ ապահովել բազմաթիւ յայտնի արուեստագէտներու և մտաւորականներու գործակցութիւնը Առաջնորդարանի զանազան յայտագիրներու կազմութեան համար: Իրմէ խրախուսուած գոնէ երկու հոգի, մէկը երաժշտութեան և միւսը գրականութեան մէջ գովելի գործ տեսան: Անոնցմէ երգահան Ալան Յովհաննէս Ապրիլեան Նահատակաց Զանգըր յօրինեց, իսկ արձակագիր Մարտիրոս Յովսէփեան գրեց «Զմիւռնիոյ Ազէտը» գիրքը որ մեծ սպառում ունեցաւ և զանազան լեզուներու թարգմանուեցաւ կարճ մամուլի մէջ:

Դարձեալ իր կարգադրութեամբ, Առաջնորդարանէն ներս և Մշակութային Եկեղեցին մէջ, բացի Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետէն, մեծարուած են հայրենի հիւրեր, ինչպէս Հայաստանի Նախագահ Նազուշ Եարուքիւնեան, երգահան Արամ Խաչատուրեան, բանաստեղծներ Մարտիրոս Մարգարեան և Գեորգ Էմին: Էջմիածին՝ ամսագրի խմբագիր Արթուր

Հատիտեան, Երեւանի ռատիոկայանի վարիչ Շահէ Տատուրեան, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան պետական թանգարանի օգնական տնօրէն Բարդէն Չուգասըզեան, աշխարհահռչակ տիեզերագետ Վիգթոր Համբարձումեան: Իրենց երգերով երամշտասէր հասարակութիւնը խանդավառած են Գուար Գասպարեան և Լուսինէ Զաքարեան, ինչպէս նաև Մեթրոփոլիթըն Օփերայի ատղերէն Լուսին Ամարա և Լիլի Չուգասեան:

Իր հետամտութեամբ, Ամերիկայի և Գանատայի տասնեօթը շրջանակներուն մէջ Երանշնորհ Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեանի նուիրուած յոբելինական հանդէսներ կազմակերպուեցան:

Եւ վերջապէս, իր պաշտօնավարութեան շրջանին աւարտեցաւ շինութիւնը Մայր Տաճարին և Մշակութային կեդրոնին, մեծագոյն զոհողութիւններով բաղմաթիւ աղգայիններու և քանքերով Տնարք Հայկ Գալուստեանի և Տատուր Տատուրեանի, Ամրող Հայութեան պատիւ բերող այս կառայցները դարձան հայ հոգեւոր և մշակութային կեանքի արտայայտիչը ամբողջ Թեմին համար՝ մեծն Նիւ Եորքի մէջ: Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ձեռամբ օծուած Մայր Տաճարի արարողութիւնը հեռարձակուեցաւ թէլեվիզիոնի կայաններէն և հրատարակուեցաւ մեծածախս, պատկերազարդ և Հայ Եկեղեցիին պատմութիւնը պարունակող մեծադիր գիրք մը, իբրեւ ոգեկոչումը կատարուած հայկապ գործին:

Ես տարիներով հետեւած եմ Թորգոմ Սրբազանի բազմաթիւ գործունէութեանց: Կիրական օրինակ և ծխական դպրացներու հարցերով զրոյցով ժողովներուն, երիտասարդական համագումարներուն, դպրաց դասերու հանդիպումներուն, Թեմական ժողովներուն և հոգեւորականաց մէկտեղումին առիթներով, և գիտեմ որ ան միշտ ալ իր շուրջը բոլորած է եռանդուն հոգիներ: Ատեն մը առաջ, զրոյցի պահուն, երբ ըսի թէ հիմա կարծես եթէ ոչ նահանջ՝ գոնէ կտրելի է ըսել թէ թուրքիւն մը, անտարբերութիւն մը կայ մեր հանրային ընդհանուր գործերուն նկատմամբ, ան ըսաւ համոզիչ սոխօսքերը:

Ճշոր երեսոյթներ կուն տնշուշտ, և սակայն վստահ չեմ որ այդ երեսոյթները տնայաման թուրքիւն կամ նահանջ պէտք է համարել: Իրաւ է որ մեր երիտասարդաց կազմակերպութիւնը ներկայիս ցոյց չի տար այն խանդավառութիւնը որ իր սկզբնական օրերուն և առաջին տասնհինգամեակին ունեցաւ: Բայց տիկա երիտասարդներու հետաքրքրութեան պակասին հետեւեալ է, այլ ուրիշ պայմաններ կան, որոնք պէտք է նկատի առնուին: Շատ որոշ է որ այսօրուան երիտասարդները ուրիշ մարդերու մէջ կազմակերպուել կը փափաքին իրենք գիրենք իրադարձելու համար: Ուրիշ խօսքով, ներկայ երիտասարդութիւնը պիտի չբաւականանայ միայն Եկեղեցիին և Հայ Ընկերութեան մէջ բաժին առնելէ: Զօրաւոր պահանջք կայ որ իբրեւ Հայ Եկեղեցի, իբրեւ հայութիւն, կազմակերպուած կերպով մեր հետաքրքրութիւններուն մէջ առնենք նաև ոչ-հայկական հարցեր, որոնք կ'արժարժեն շարունակ Ամերիկեան հասարակութեան մէջ: Եթէ մենք պատրաստ չըլլանք այդ հարցերով, ոչ-հայկական շրջանակներու վերաբերեալ հարցերով զբաղելու, շատ հաւանաբար պիտի կորսնցնենք հետաքրքրութիւնը մեր երիտասարդներէն շատերուն, որոնք իբրեւ Հայեր Ամերիկեան ընկերութեան մէջ կ'ուզեն որպէս զգացակից մարդեր ապրիլ: Եւ վստահ եմ որ եթէ մենք չափողինք լայնցնել մեր գործունէութեան ծիրը, շրջանակը, այդ լայնութեան համաձայն ալ բազմութիւն պիտի ունենանք մեր երիտասարդներէն:

Վարդ մը ծրագիրներու արդիւնաւորումը կապուած է նիւթականի հետ: Մեր ժողովուրդը, որ միշտ ալ նեղ օրերուն օգնութեան կը հասնի, պէտք է իւրացնէ կրօնական այն ուսուցումը, որուն համաձայն իւրաքանչիւր տնձ իր ունեցած տաղանդէն, նիւթական և իմացական իմաստով տաղանդէն ինքնաբերաբար և օրտարուի բաժին պէտք է հանէ համայնական կեանքի կազմակերպման և բարգաւաճման համար: Որովհետեւ, եթէ այս գաղափարը և դաստիարակութիւնը արմատ բռնած ըլլար, այն ժամանակ նիւ-

թական որևէ նեղութիւն պիտի չունենային մեր համայնքները: Վերջապէս նիւթականի անբաւարարութեան պատճառով մէկն մարդի մէջ պատրաստուած, մասնագիտացած անձերու պակասը զգալի վեր դառնայ: Այսպիսիները կամ մենք կորոշ չենք եղած պատրաստել և կամ չենք կրցած զանոնք մասնագէտներու յատուկ պատուագիրով վարձատրել: Ուրեմն, քննականաբար կը զրկուինք նոր ուժերէ, տնայնացի տալիք քարիքէն: Սակայն, հակառակ այս բոլորին, ես կը զգամ թէ տեղատուութիւն չէ որ տեղի ունեցած է, այլ յատկապէս յատուկութիւն արձանագրուած է որոշ չափով: Ատոր լաւագոյն օրինակն է Ս. Ներսէս Աստուածարանական վարժարանի ամառնային յայտագիրներու պարագան: Վերջին քանի մը տարիներուն, հորիւրստ պատանիներ և երիտասարդներ մասնակցած են դասընթացներուն, ոմանք առաւել, ուրիշներ նուազ չափով օգտուելով: Մեր փնտռածը այն է որ մեր զաւակները իրարու քով գան, իրար հանչան, իրարմով խանդավառուին և զիրար քաջալերեն: Այս հուսքոյններուն և յայտագիրներուն ճամբով է որ երեւան կու գան կամեցող հոգիներ մեր երիտասարդներուն մէջէն, ծառայելու իրենց համայնքին, շարունակելու իրենց ուսումը շարաթօրեայ վարժարաններու մէջ, որոշելու որ իբրեւ հոգեբանական կ'ուզեն ապրիլ իրենց ապագայ կեանքը, և աղջիկներու պարագային՝ իբրեւ դաստիարակներ գործելու կրօնական վարժարաններու մէջ:

Եւ Թորգոմ Սրբազան եղբայրացուց.

«Մասամբ մը զո՛հ ենք որ Առաջնորդարանէն, Մայր Տաճարէն և Մշակութային կեդրոնէն ներս վերջերս հոգեոր և մշակութային կարեւոր ձեռնարկներ եղան, ինչպէս՝ երիտասարդ արուեստագէտներ քաջալերելու գիտութեով՝ Փոք Միւլգիքոյի յայտագիրներ, Հայ Հոգիի Փառասունի շարաթօրեակներ և կոմիտասերգչախումբի համերգներ և ուրիշ նախաձեռնութիւններ, որոնցմով մեր հասարակութիւնը հետաքրքրուեցաւ և ներկայ ըլլալով քաջալերեց: Ահաւասիկ այս բոլոր իրագործումները պարզապէս մէկ մասը և քնակա-

արդիւնքն են այն նպատակներուն որոնց համար մեր Եկեղեցին հաստատուած և կողմակերպած է ինքզինք Ամերիկայի մէջ, կ'աւրախանանք կատարուած աշխատանքներէն ոմանց արդիւնքին համար, որոնք լաւ են, պատուաբեր են: Գիտենք նաև որ կան բազմաթիւ նախաձեռնութիւններ, որոնք կը կարօտին աւելի թիւով հետաքրքրուող անձերու, աւելի լայն չափով նիւթական օժանդակութեան: Չափազանց ծախսալից է մէկն ձեռնարկ, երաժշտական, թատերական, հրատարակչական և այլ մարզեր կան մեր մշակոյթի օգտին, որոնք տակաւին կը սպասեն առիթի որպէսզի վայելուչ կերպով ներկայացուին մեր և օտար հասարակութեան: Դժբախտաբար մեր ժողովուրդը դեռ կը դանդաղ միշտ անգամ կտակներ ընելու կամ ողջութեան հիմնադրամներ հաստատելու այսպիսի կարեւոր նպատակներու համար:

Թորգոմ Սրբազան առած է յատկանշական դասախոսութիւններ, կ'արժէ յիշել իր վերջուցած սա նիւթերը. «Հայ Եկեղեցական երաժշտութիւնը», «Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտական գործի արժէքը», «Հայ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները», «Հայ Պատարագը» և «Հայոց պատմութիւնը և կրօնական հաւատքը»:

Վանքի Օրերը իր բանաստեղծական հատորէն դատ՝ ան գրքի տարազով հրատարակած է հետեւեալ գործերը. «Արեւդալ», «Հոգեհանգիստ», «Թառութեան ձաշուճարականք», «Անդաստան», «Պսակի Խորհուրդը», «Խուճարի Հետ», «Հայ Ուս. տաւոր», «Հաւընտիւր Երգերու Փունջ»: Հրապարակած է «Սարկաւազ» սկաւտակը և, Անգլերէն լեզուով, «Անկարելի Սէրը» և «Հայ Եկեղեցւոյ Մկրտութեան և Դրոշմի Խորհուրդները»:

Ան մամուլին, և յատկապէս «Արմեն» ամսագրի մէջ ստորագրած է գրախօսականներ, երաժշտական յօդուածներ, քերթութեաններ՝ Թամ անդունով (որ սեղմումն է Թորգոմ Արեւոյ Մանուկեանի) և Շէն-Մահ ծածկանունով: Թարգմանած է Ալֆոնս աբ Պարիլիէի «Բրիտանոնական Ուրախութիւն» («La Joie Chretienne») գործը: Հաւանաբար Թորգոմ Պատրիարքի մահուան առիթով գրած «Օրերդ Որո՞ւ...»

*The Primate's mother,
Nargiz, nee Vartanian,
who was born in Ashpag,
Van.*

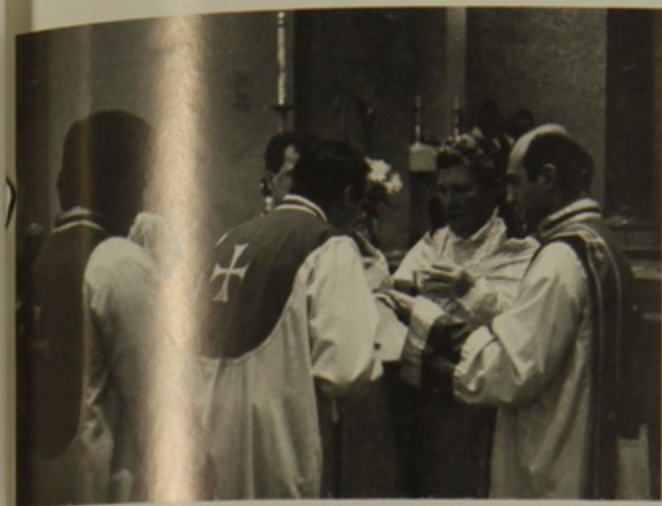
*The Primate's father,
Ivan, who was born in
Dilijan, Armenia.*

Family

Archbishop Torkom Manoogian with his family in Baghdad

The Primate—The Pastor

Serving communion

With the children on Easter Sunday

With the acolytes

Performing the washing of feet in the church of St. Martin Cathedral

With the elderly

With some of the clergy

With Mr. & Mrs. Edward Arakian at the graduation ceremony of the Armenian Institute of the Department of Religious Education

the Deacon's Training Program—
St. Nersess Seminary

Speaking to the Armenian School Children at the Armenian Language Lab at the Diocese of the Armenian Church of America

St. Nersess Seminarians

With Armenian Church Youth Organization.

Politicians

With President Bush

With President Carter

With President Reagan

With Congressman Chip Pashayan

With Governor George Deukmejian

With Mayor Ed Koch

With Congressman Chuck Haytayan

With General Secretary of the United Nations

Earthquake

The Archbishop with Mr. Kevork Hounanian and Dr. Edgar Housepian on their way to the earthquake devastated areas of Armenia immediately after the tragedy.

With some of the victims from Armenia at the Rusk Institute in NY

With Dr. Housepian visiting a family affected by the earthquake

With Karlen Dallakian, Head of Spuirk Committee attending the Rebuild Project at the Diocese

With Ambassador Arutin, Ambassador of U.S.S.R.,
in a special meeting of the Diocese to organize air lift
for Armenia

With some demonstrators for Karabagh

On a visitation to an Armenian child from Spitak
in a New York Hospital

With some of the Primates of North and South
Americas who attended a special meeting held
by the Diocese for Karabagh

ստանաւորն է իր նաւաջին հրատարակութիւնը: Յակոբ Օշականի ցոյց տուած է իր այս քերթեալածը, և անոր կողմէ քաջախիղճութիւն զանկեղով՝ սկսած է գրել և ջանքեր գործել ըծախնդիր դրադատին: Օշական իրմէ քերթեալած մը հրատարակած է «Հայ Գրականութիւն» դասագրքին մէջ

և այնտեղ յիշած է Թորգոմ Վարդապետի անունը իբրեւ մէկը ժամանակակից խոստումնաւորաց բանաստեղծներէն:

Թորգոմ Պատրիարքի ձօնած իր վերոյշնալ բանաստեղծութեան մէջ ան կ'արտայայտէ սանի մը զգացած սէրն ու յուզումը:

Իրա՛ւ խարդախ այս քունով թաղէ պիտի հողը մոլթ,
երկինքն հոգւոյդ արփենի եւ ճառագայթն աչքերուդ.
Հողի՛ն՝ այնքան լուսառատ շնորհներու հոծ շարանն,
Որ շատերու միշտ բաշխեց, շունչով բարի, սէր այնքան...:

Փոշի, խորշակ շատ տեսած Պաղտատի աստղափայլ կամարին տակ պատանեկութեան օրեր ապրած թխաղէժ քսանամեակի տաղերգուն լոյսին, գեղեցկութեան հասնելու համար կը տենչայ ունենալ վճիտ, բուխ, տաք սիրտը այն արքեւի հասակով Մեր Բերթողին (Վահան Թէքէեան) որուն պարմանութեան քերթ, զուսպ և հպարտ սէրերուն փառքը հիւսող քերթեալածներովը սնուցեր, քաղցրացուցեր է իր մատղայն հոգին:

Ժամանակը, մթնոլորտը, մտերմութեան

թիւնները, թախծութիւնները երգած է ան բաղձաթիւ տալիքով: Յաճախ յանկերգած է «տեգոյն հոգի», «տեգոյն ցաւ», «տրտում երջանկութիւն», «լուրջ վիշտ», «դողդոջ սէր» բանածնները, տարագելով նոր իմաստներ և նուրբ երանգներ:

Ձուակը հեռուններէն թռչելով կը հասնի հօրենական տունը: Մեռելոց է, կ'երթայ խոնարհիլ շիրիմին առջևը անուշիկ իր մայրիկին, որուն աչքերը «այնքան էին սպասեր տեսնելու շուքն իր արեղայն որդիին»:

Մայրիկ եկայ,
Ջրսպասեցիր դուն ինձի.
Մայրիկ, գացիր,
Արթիդ կարօտը զաւկիդ:

և կը շարունակէ.

Հայ մայրերուն ճակատին գիրն է մեռնիլ քիչ առ քիչ
Մահէն ալ վերջ տարագիր, օտարութեան ճամբէն:

Գիշերներուն մէջ մանաւանդ ան կ'այցուի պարման օրերուն, արեղայնութեան ապրումներէն: Կը մտաբերէ Մայրավանքին մէջ պատճառաւոր տրտմութիւնները, բայց աւելի շատ կը յիշէ նախկին

ընկերները, անոնց հետ ունեցած խաղերը, զրոյցները, և տակաւին իր սիրելի զրադուները, իրեն յանձնուած պարտականութիւնները, և մեծ կարօտով կը գրէ.

Ու ես տրտում, արեղայ, կ'ուզեմ նորէն արեւնալ
Այն հողիով որ իմն էր, եւ զոր հիմա չունիմ ա'լ.

կամ՝

Անուշ ես ցաւը ունիմ տղաներուն թարմ այնքան
Աւազուտքի մէջ հասակն իրենց առած ինձ նըման:

Իսկ Տէրունի Արեղային նուիրուած «Կարօտ» բանաստեղծութեան մէջ ծրարեր է իր սէրը, իր երազն ու տաքնապը այն-

քան սրտառու զգայնութեամբ, վայելչութեամբ.

Իմ մանկութեան օրերուն, քեզ թեւերուս մէջ տրեին.
Աղուոր էիր, ինչպէս միշտ մընաս պիտի երա՞զ հին.
Սակայն, նման իմ դէմքին, դէմքդ յստակ էր այնքան,
Այբերուդ մէջ, իմ հոգին, գտաւ իր քաղցր օրրան . . . :

Ձէի տեսներ: Թարմ մըշուշ հոգին է մերթ: Բայց ինձ հետ
Քիչ մ'ամէն օր կ'աճէիր, բաժնուելով երկինքէդ.
Հոգւոյդ ծովուն դէմ կապոյտ՝ հոգիս արեւն իր քացեր,
Տեսիլներո՞ւ առեր թեւ: Դուն ամբողջ իմս էիր դեռ . . . :

Ու ես մեծցայ — ի՞նչ կանուխ — դուն լըռեցիր, հեռացար.
'Իո՛ւն' հոգւոյս մէջ ուրացուած՝ մոռնալ չէի քեզ կըրնար . . .
Հիմա կանգնած եմ մինակ, թեւերս արծակ՝ հտնէդ.
Տագնապն այս նոր, մի գուցէ սիրտըս տանի իրեն հետ . . . :

Ի՞նչպէս եւ ո՞ր քեզ գտնեմ, հին իմ երազ . . . մութ խորան.
Անցա՞ր անդին երկինքէն, թէ մարդոց մօտն ես գերի,
Մարդոց՝ որոնց սըրտերուն յաճախ մըթին է ճամբան,
Որոնց աւեր է հոգին, ու դուռը փակ՝ դէմ քեզի . . . :

Դիտե՞ս, մանուկ օրերէս քո՛ւ թարմութիւնդ ունենալ
Միշտ ուզեցի . . . , ու քեզմով ճանչցայ հոգիս. մարդերն ալ:
Այժմ քեզի՝ եմ դարձեր, որ դո՛ւն գտնես զիս կրկին,
Ու կուրծքիս դէմ, ըզգա՛մ քեզ, հրճուանքով նոյն մանուկին . . . :

Ես այսպէս կը ճանչնամ թորդոմ
Սրբազանը: Ան մշտապէս սերտած, տըք-
նած, ծրադրած և արթուն առաջնորդու-
թիւն է տուած իրեն սամամուտած դաշտին
մէջ, ամբողջ երեք տասնամեակներ: Եթէ
ինք դեռ վարդապետ, կ'աւաղէր իրեն
բաշխուած օրհնաբեր շնորհներուն նիւար
արդիւնքը, այսօր կրնայ գոհունակու-

թեամբ թերթել լեցուն էջերը որոնք կը
պատկերեն իր քեղուն կատարումները:
Աստնք, անտարակոյս, իր հանդերձաւո-
րութեան առատ արգասիքն են մատուց-
ուած Հայ Ազգին և Հայ Եկեղեցիին, ո-
րոնց արժանաւոր զուակն է եղած ինք
արդարեւ:

ՍՈՒՐԷՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

